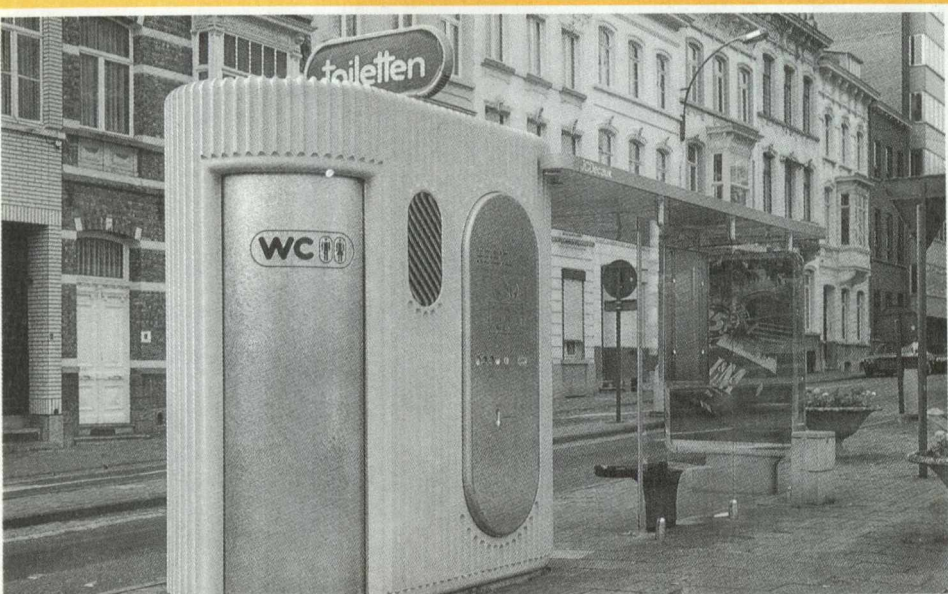

kennis en methode

jaargang XVIII, 1994-1

De aard der dingen

redactie
Hans Harbers
Annemarie Mol

Boom *tijdschriften*

Kennis en Methode

tijdschrift voor wetenschapsfilosofie en
wetenschapsonderzoek

Redactie

Mieke Aerts, Universiteit van Amsterdam
Hans Harbers, Rijks Universiteit Groningen
Rob Hagendijk, Universiteit van Amsterdam
Annemarie Mol, Rijks Universiteit Limburg/Rijks Universiteit Utrecht
Bernike Pasveer, Universiteit van Amsterdam
Rein de Wilde, Rijks Universiteit Limburg

Medewerkers

L. Boon, Rijks Universiteit Limburg
S.J. Doorman, Technische Universiteit Delft
N. Disco, Technische Universiteit Twente
H.P. Kunneman, Universiteit voor Humanistiek te Utrecht
T.C. Meijering, Rijks Universiteit Leiden
L.W. Nauta, Rijks Universiteit Groningen
D. Pels, Rijks Universiteit Groningen
A. Prins, Universiteit van Amsterdam
C.J.M. Schuyt, Rijks Universiteit Leiden
K.A. Soudijn, Katholieke Universiteit Brabant
G.H. de Vries, Rijks Universiteit Limburg
D. Draaisma, Rijks Universiteit Utrecht

Redactiesecretariaat

O. van der Veen
Pythagorasstraat 26
1098 GC Amsterdam
Zie voor richtlijnen voor inzenden van kopij de binnenzijde van de achterflap
Boeken ter recensie sturen naar R. Hagendijk, Wetenschapsdynamica, UvA,
Nieuwe Achtergracht 166, 1018 WV Amsterdam

Administratie

Kennis en Methode is een uitgave van Boom Meppel en Amsterdam
Abonnementen kunnen wel tussentijds ingaan, maar niet tussentijds beëin-
digd worden. Opzeggingen tenminste één maand voor het einde
van de jaargang
Voor abonnementen en losse nummers wende men zich tot: Boompers,
Postbus 400, 7940 AK Meppel, telefoon 05220-57012
Voor opgave van advertenties: tel. 05220-66120 (9.00-12.00 u.)
Giro Boompers Meppel 2756509
Bank ABN-Amro Meppel, rek.nr. 47 69 09 775

Kennis en Methode verschijnt 4 maal per jaar
Het abonnement kost f 67,50 voor studenten en AIO's (geldt voor
4 achtereenvolgende jaren), f 91,50 voor niet-studenten, f 162,- voor in-
stellingen

© Uitgeverij Boom, Meppel en Amsterdam
Niets uit dit tijdschrift mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt,
op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever. Druk: Boompers drukkerijen bv, Meppel

De aard der dingen

Redactie
Hans Harbers
Annemarie Mol

© Uitgeverij Boom
Amsterdam/Meppel 1994

*Niets uit dit tijdschrift mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie, microfilm
of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.*

Druk: Boom Pers drukkerijen bv, Meppel

Kennis en Methode

Tijdschrift voor wetenschapsfilosofie en wetenschapsonderzoek

Jaargang XVIII, 1994-1

Inhoud

	Inleiding	5
R. Hendriks	Autisme: een mengeling van vreemd en vetrouwd	12
H. Maat en P.P. Mollinga	Water bij de uien	40
L. Nauta	Notities	64
M. Gastelaars	Publiek private aangelegenheden	69
E. van Oost	Het geseksueerde ding	90
P. ten Have	De concrete sociale orde: lichaam, machine en informatietechnologie	114
D. Willems	Historische en sociologische objecten	139
C. Kwa	Om de dingen heen cirkelen	146
	Over de auteurs	150

foto omslag

Een sanisette aan de Heuvelpoort te Gent. Foto: Studio Claerhout, Gent, uit: Danny Lamarck, Het latrinaire gebeuren, Stichting Mens en Kultuur, Gent 1993, pagina 228.

Inleiding

Annemarie Mol en Hans Harbers

*'We live in a material world' zingt Madonna. En zo is het maar net.
Een wereld van dingen.*

Dit themanummer van *Kennis en Methode* is gewijd aan de dingen. De tijd is er rijp voor. Nu het *historisch materialisme* begraven is onder de stenen van de omgevallen Muur, is in de sociale theorie een nieuwe fase aangebroken: die van het *interactief materialisme*. Waarin verteld wordt hoe de dingen elkaar, mensen en samenlevingen maken.

Maar wacht. De opkomst van het nieuwe denken over de dingen valt in wel meer geschiedenissen thuis te brengen. Niet alleen in die van het bedolven marxisme, maar ook in die van de taalfilosofie. Met de *linguistic turn* verwierf de taal in de filosofie een centrale plaats. Over dingen praten is daarop een *reactie*. De dreiging van idealisme wordt ermee afgewend, zonder – dat is althans de bedoeling – terugval in de voortalligheid van het directe contact tussen mensen en dingen.

Of is de nieuwe aandacht voor de dingen geen reactie op, maar een *radicalisering* van de linguistic turn? Menigeen immers die eerst 'discoursen' analyseerde of 'semiotische netwerken' ontrafelde alsof dat louter talige verschijnselen zijn, gebruikt die methoden nu om de dingen te onderzoeken. De dingen worden ingesloten als nog een element van het discours, als extra knooppunten in de netwerken.

De meeste artikelen in dit nummer staan niet uitgebreid stil bij hun eigen plaats in deze geschiedenissen van het westerse denken – of in welke geschiedenis dan ook maar. Ze vertellen. Ze geven een uiteenzetting over *een ding* of over *de dingen* of over *een manier van denken over dingen*. Hun theorievorming ligt besloten in die uiteenzetting of ligt er op zijn minst dicht bovenop. Daar hebben we – Kuhns ideeën over 'exemplars' indachtig – de auteurs ook om gevraagd. In plaats van herlezingen en vergelijkingen van Grote Denkers wilden we in dit nummer Goede

Voorbeelden verzamelen.

Bij wijze van inleiding daarom, een ruw geschetste plaatsbepaling.

De natuurwetenschappen onderzoeken altijd al dingen. Objecten. Kogels in kogelbanen, het licht dat door lenzen beweegt, kristallen die zich vormen rond een draadje, een lichaam dat zich eenparig voortbeweegt, of langzaam wegroet in de aarde.

De sociale wetenschappen hebben meestal met een bocht om die objecten heengelopen. Ieder zijn eigenheid. De dingen waren natuur. De sociale feiten niet. Weliswaar hielden velen – durkheimiaans – vol dat sociale wetenschappen *methodisch* te werk moesten gaan alsof hun objecten dingen waren, maar *ontologisch* was er een verschil. De sociale wetenschappen onderzochten zaken die ze een niveau of wat hoger in de comptiaanse pyramide plaatsten dan basale atomen en tamelijk ingewikkelde planten. Mensen en tussen-menselijke-verbanden. Zelfmoorden, instituties. Normen en waarden. Professies, regels, structuren, macht.

Al reflecterend op de wetenschappen boog de filosofie zich om beurt over die twee polen: de wetenschappen van objecten en de wetenschappen van subjecten. Maar de filosofie 'vergat' na te denken over de sociale geografie, de architectuur, de archeologie, de techniek waarmee ingenieurs bruggen en dijken bouwen. Zoals ze zoveel 'vergat'. De dieren. Het weer. Polders. De dingen.

Dit is de algemene uitspraak. Nadat hij eenmaal is gedaan, is het mogelijk naar de uitzonderingen te gaan kijken. Dat zijn er veel. Er zijn in sociale theorieën veel studies geschreven waar dingen in voorkomen. We onderscheiden een paar genres.

Om te beginnen is daar het ding als *waar op de markt*. Te koop. Het ding waartoe de mens zichzelf verdinglijkt als hij zich op zijn beurt op de arbeidsmarkt te koop aanbiedt. Daar is veel over geschreven. Hoe de dingen zo geworden zijn (de opkomst van het kapitalisme) en waar in de wereld ze anders zijn (de economie van de gift) en hoe de getroffen mensen zich tegen hun verdinglijking zullen keren, later (de opstand van het proletariaat).¹

Dan zijn er de dingen als *symbool*. De auto voor de deur, bij voorbeeld, die precies zegt wie zijn eigenaar is dan wel zou willen zijn. En de bank die mooier of groter of in elk geval anders is dan die van de 'Jones next door'.² Ook technologische dingen zijn als symbool geanalyseerd, als voorwerpen die, behalve dat ze doen wat er op de verpakking staat, van alles betekenen. Zo verwijst de superieure oorlogsmachine naar de su-

perioriteit van haar maker: de westerse man.³

De dingen zijn ook beschreven als *instrument*. Instrument in handen van de mens, die hen de baas is. Omdat het instrument weliswaar veel kan maar nooit zal kunnen wat wij mensen kunnen, kan het ons – in het negatieve – leren wie wij zijn.⁴ Maar ook in positieve zin vertelt het ding over de mensen, die het immers gebruiken. Zo trekken antropologen conclusies over vreemde volkeren door naar hun maskers en totems te kijken; reconstrueren archeologen uit scherven en rafels vergane samenlevingsvormen; en leren fenomenologen ‘de mens’ kennen door bestudering van hotelkamers en prullemanden.⁵

In elk van deze tradities spelen dingen een rol in de mensenwereld. Maar het is een ondergeschikte rol, of zou dat althans moeten zijn. Enthousiaste technologisch deterministen komen alleen in de wereld van de science fiction voor. In onze eigen wereld wordt aan de dingen hun plaats gewezen. De theoreticus keurt de verdinglijking van mensen af. Zij betreurt het wanneer mensen elkaar afmeten aan de dingen die ze bezitten, en niet aan hun waardigheid. Zij ziet in de dingen een teken dat verwijst naar de vaardigheden en eigenaardigheden van hun menselijke meesters en makers.

Het *interactief materialisme* begint op het punt waar deze hiërarchie tussen mensen en dingen gaat wankelen. Breng het grensvlak tussen mensen en dingen in kaart – of hun grenzeloze verwevenheid. Op dat moment worden de dingen niet langer enkel verhandeld of betekend of gebruikt. Ze beginnen zelf iets te *doen*. Ze homogeniseren en stabiliseren het arbeidstempo, omdat ze een lopende band zijn. Ze maken landelijke verenigingen mogelijk omdat ze een spoorweg zijn waar een trein overheen rijdt zodat mensen uit alle hoeken van Nederland twee maal per jaar naar Utrecht kunnen komen (het bestuur iets vaker).⁶ Of ze zorgen voor de opkomst van het kapitalisme in wereldverband omdat ze zoet zijn en worden gemaakt uit riet: er is immers zon nodig om suikerriet te kweken, er zijn slaven nodig om in de hitte van die zon te werken, en het vervoer van die slaven vereist schepen die worden gebouwd in Engeland door arbeiders die urenlang voort kunnen werken dankzij de verkwikking van hete thee met suiker.⁷

Het interactief materialisme vertoont, op haar beurt, varianten. Zoom in en je ziet verschillen. Beweeg je camera opzij en je ziet er nog meer. Al lopen de genres in het dagelijks geschrijf – en in de bijdragen aan dit nummer – door elkaar, hier, als houvast, opnieuw een onderverdeling. Deze onderverdeling gaat voor het gemak voorbij aan de hernieuwde

aandacht van sociaal theoretici voor de geografische en de architectonische ruimte.⁸ En ziet af van de fascinerende, levende materialiteit van lichamen en van de hybriden van lichaam en machine, de cyborg.⁹ Ze concentreert zich op materialiteiten-in-engere-zin. *Dingen*.

Om te beginnen is er het verhaal dat vertelt hoe met het manipuleren van dingen een nieuwe fase in het wetenschappelijke kennen aanbrak. De moderne wetenschappen ontstonden toen denkers en vaklieden hun krachten bundelden en objecten van kennis gingen manipuleren.¹⁰ Contemplatie werd voortaan een zaak van filosofen die het ontbrak aan bunzebranders en deeltjesversnellers. De sleutel voor het begrijpen van de moderne wetenschappen is dan ook niet het analyseren van hun cognitieve structuur, maar het bestuderen van het *experiment*.¹¹

Maar de dingen maken niet alleen kennis, ze bevatten die ook. Stoeien, bij voorbeeld, incorporeren kennis over menselijke lichamen, en over de manier waarop we zittend werken, converseren of uitrusten. In een electronenmicroscop zit kennis over electronen en magnetische velden vervat, maar ook over het formaat van de bekeken objecten. Een fiets weet van voortbewegen, maar ook van de gewoonte van vrouwen om rokken te dragen die zouden botsen met de stang als die er zat. Toetsenborden kennen handen – al vertoont die kennis gebreken die lijken op de beperkingen van handen die toetsenborden kennen.¹²

De dingen blijven niet op hun plaats. Ze bewegen van de ene plek naar de andere. Daar zitten wel haken en ogen aan vast. In het laboratorium worden de bacterieën gekweekt en gedood in een petrischaaltje. Verplaats alle gebaren en gewoonten zo nauwkeurig mogelijk naar de boerderij en ook daar leggen de bacterieën het loodje. Maar de risico's zijn er anders. Als het misgaat is er geen petrischaaltje met medium verknoeid, maar een koe dood.¹³ Koelt het reageerbuisje in het laboratorium na de chemische reactie zonder problemen af? Prachtig. Dat wil niet zeggen dat ook het afkoelen van de fabriek waarin dagelijks het equivalent van 100.000 reageerbuisjes wordt getransformeerd, een verwaarloosbaar gebeuren is.¹⁴

En hoe zitten de dingen aan elkaar vast? Wat moet er met een ding meebewegen wil het van hier naar daar, van ergens naar elders gaan? Er is kou nodig om Camembert ongeschonden van Normandië naar Californië te verplaatsen. En een auto die het in Japan goed doet, rijdt niet zomaar even hard en lang in Sulawesi. Om Toyota's te verplaatsen, zijn wegen nodig. Die in Sulawesi vervolgens gebruikt worden om de kruidnagelen op te drogen. Er zit aan de dingen dan ook geen samenleving vast. De verbindingen zijn niet statisch: het zit ingewikkelder. Maar hoe precies?

En dan is er de ultieme filosofische vraag die tegelijk ouderwets en telkens anders is: wat is de *aard der dingen*? Zijn ze anders dan dieren en mensen, en zo ja: waar, wanneer en hoe worden die verschillen gemaakt? Stabiliseren ze de samenleving? Of zijn ze daarvoor zelf veel te veranderlijk? Bestaat er, naast het gevaar van de verdinglijking van de mensen, het gevaar van de verdinglijking van de dingen – dat wil zeggen: het voor stabiel en vast verslijten van wat eigenlijk labiel en wankel is? En hoe zit het eigenlijk met verantwoordelijkheden? De piloot en zijn vliegtuig zijn één enkel monster: niet uit elkaar te halen. Maar als er een straaljager neerstort, willen verzekeringsagenten en journalisten weten of er een ‘technische’ dan wel een ‘menselijke’ fout is gemaakt.

In verzekeringspolissen, wetten, gewoonten en in de taal zitten opvattingen over de aard der dingen ingeschreven. Wie andere verhalen probeert te vertellen, krijgt al vlug het verwijt met de taal zelf een loopje te nemen. Maar wat is daar tegen? Er zijn altijd al dialecten geweest. Afwijkend spraakgebruik. Wat ons brengt bij de laatste vraag. Zal het interactief materialisme de hele sociale theorie radicaal vernieuwen – of maakt het eenvoudigweg een aantal zaken expliciet die ingenieurs, timmerlieden, naaisters en koks allang wisten?

Deze inleiding is geen poging om een agenda vast te stellen, maar om ruimte te scheppen voor het bekijken, betasten en beluisteren van de dingen. De auteurs die in dit nummer aan het woord komen, weten dan ook nog veel meer vragen op te roepen en, soms, te beantwoorden.

De aard der dingen en hun relatie tot de mensen komen ter sprake in het verhaal dat Ruud Hendriks vertelt over wat hij las over *autisme*: een stoornis in het onderscheiden van mensen en dingen. Harro Maat en Peter Mollinga ontrafelen de verwevenheid van sociale verhoudingen en *irrigatietechnieken* voor groentetuinen in Senegal. Dat dingen en sociale verhoudingen elkaar bepalen, leggen ze uit, maakt ingenieurs weliswaar tot sociologen, maar daarmee nog niet tot goede sociologen. Lolle Nauta schrijft in een genre dat bij de dingen past omdat het *afbeeldt* in plaats van verhaalt: het aforisme. Hij zoekt naar de dingen in de filosofie en onderzoekt ze filosofisch. In de bijdrage van Marja Gastelaars gaat het over de verhouding tussen publiek en privé aan de hand van *de wc*. Na lezing van haar bijdrage wordt het erg moeilijk ooit nog sociale categorieën te gebruiken zonder de vraag te stellen naar hun materiële pendanten. En een *seks*e hebben ze ook al, de dingen. Dat illustreert Ellen van Oost in haar geschiedenis van de beeldvorming van het summum aller hedendaagse dingen: de computer. Ook Paul ten Have heeft iets met *computers*. Wat, dat beschrijft hij in een zelfanalyse van zijn

computergebruik, die hij inpast in een geschiedenis van de op het eerste oog ietwat dingvijandige ethnomethodologische traditie. Heden, verleden en de schoonheid der dingen, ten slotte, komen ter sprake in twee recensies van recentelijk verschenen *dingenboeken*.

Alle theorie bouwt op dingen. Ook de woorden die u nu leest en nog gaat lezen. Wij willen hier dan ook uitdrukkelijk, voor deze ene keer, de bomen, de machines die hen hebben vermalen en met lijm gemengd, het papier dat daaruit ontstond, de drukinkt en de drukpersen die deze *Kennis en Methode* hebben gemaakt, hartelijk bedanken.

Noten

1. Ondanks de genoemde val van de Muur is het marxisme helemaal niet dood en blijft deze lijn ook de laatste jaren populair. Er zijn prachtige studies bij. Zie bij voorbeeld: A. Appadurai (red.), *The social life of things: Commodities in cultural perspective*, Cambridge University Press, Cambridge 1986. (De opgenomen artikelen hebben titels als 'Sacred commodities: The circulation of medieval relics' en 'Weavers and dealers: The authenticity of an oriental carpet'.)

2. Zie b.v. M. Csikszentmihalyi en E. Rochberg-Halton, *The meaning of things: Domestic symbols and the self*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.

3. Zie M. Adas, *Machines as the measure of men: Science, technology, and ideologies of western dominance*, Cornell University Press, Ithaca 1989.

4. Zie b.v. H. Dreyfus, *What computers can't do*, Harper and Row, New York 1979; en H. Collins, *Artificial experts: Social knowledge and intelligent machines*, MIT Press, Cambridge Mass. 1990.

5. Voor enkele oorspronkelijke fenomenologische exemplaren, zie: J. H. van den Berg en J. Linschoten (red.) *Persoon en wereld: Bijdragen tot de phaenomenologische psychologie*, Erven J. Bijleveld, Utrecht 1963; en P.J. van Strien, *De psychologie van de prullemand*, in: *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie* 1958, p. 161-171. Voor een analyse waarin de aandacht voor materialiteit van de fenomenologen gethematiseerd wordt, zie: I. Weijers, *Terug naar het behouden huis*, SUA, Amsterdam 1991.

6. Zie voor dit voorbeeld: A. van der Woud, *Het lege land: De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Meulenhoff, Amsterdam 1987.

7. S. Mintz, *Sweetness and power: The place of sugar in modern history*, Penguin, New York 1985.

8. Zie daarvoor: A. Ophir, S. Shapin en S. Schaffer (red.), *The place of knowledge: The spatial setting and its relation to the production of knowledge*, Special Issue of *Science in Context*, 1991, 1, p. 3-218.

9. Zie daarvoor: D. Haraway, *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*, Free Association Books, Londen 1991.

10. E. Zilsel, *The sociological roots of science*, in: *The American Journal of Sociology*, 1941/42, p. 544-562.

11. Zie: I. Hacking, *Representing and intervening*, Cambridge University Press, Cambridge 1983; en D. Draaisma en R. de Wilde (red.), *Het Experiment*, themanummer *Kennis en Methode*, 1989, p. 1-204.
12. Zie de bijdragen aan: W. Bijker en J. Law, *Shaping technology/building society*, MIT Press, Cambridge Mass. 1992.
13. Zie: B. Latour, *Les Microbes*, Métailié, Parijs 1984.
14. Zie H. Radder, *The material realization of science*, Van Gorcum, Assen 1988; en enkele van de bijdragen aan A. Pickering (red.), *Science as practice and culture*, Chicago University Press, Chicago 1992.